

Славия Бърлиева (София, България)

ДЪЛГО ТЪРСЕНАТА БЪЛГАРСКА ИСТОРИЯ НА ПЕТЪР БОГДАН И НЕЙНОТО ПЪРВО ИЗДАНИЕ

Ц в е т а н В а с и л е в. *Petrus Deodatus. De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis*. Editio critica, translatio et commentarius Tsvetan Vasilev / Петър Богдан. *За древността на бащината земя и за българските дела*. Критично издание, превод и коментар Цветан Василев. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020. 620 с. ISBN 978-954-07-545-3.

Ц в е т а н В а с и л е в. *Трактатът „За древността на бащината земя и за българските дела“*. Палеография, текстология, език. София: Университетско издателство „Св. Климент Охридски“, 2020. 170 с. ISBN 978-954-07-5053-8.

През последните две години научната общност се сдоба с нови издания, съдържащи латински и италиански извори за българската история, запазени в книгохранилища на Италия и Ватикана. В тях са публикувани материали и документи, излезли изпод перото на Петър Богдан или отнасящи се до него. И ако в изданието на Държавна агенция архиви¹, подготвено от К. Станчев и А. Влаевска-Станчева, тези материали са само няколко, то представяните тук две книги са посветени изцяло на най-значимото произведение на Сердикийския архиепископ Петър Богдан/

Petrus Deodatus² – неговия исторически трактат за България и българите. Въпреки че е известен малък негов фрагмент, редактиран от хърватина Иван Паштрич (1636–1708), енигматичното съчинение остава загубено за цели три века и половина след написването си поради несправедливостта на времето (“iniuria temporum”), както казва самият му автор по подобен повод. То предизвиква издирваческите амбиции на най-известни представители на историко-филологическата наука, които проучват историята на Българската католическа църква – Евсевий Ферменджин³,

¹ *Ватикански извори за българската история (XVII в.)*. Издирени и обработени от И. Д. С п и с а р е в с к а (= Архивите говорят. Кн. 71). София, 2019. 304 с. ISBN 978-619-7070-28-6. Вж. и Б ъ р л и е в а, С. *Възкресен научен архив*. – *Palaeobulgarica*, 44 (2020), № 4, с. 89–94.

² Petrus Deodatus е латинската калка на българското име.

³ *Acta Bulgariae Ecclesiastica ab a. 1565 usque ad a. 1709*, collegit et digessit P. Fr. E. F e r m e n d ž i n, ordinis S. Francisci, provinciae S. Joannis Capistrani, Sacerdos

Любомир Милетич, Никола Милев, Иван Дуйчев, Божидар Димитров, Йоанна Списаревска, Марко Ячов, Борислав Примов, Ишван Тот, Красимир Станчев и мнозина други. Клио обаче се усмихва едва през 2017 г. – на Лилия Илиева, която преоткрива за поколенията този пръв български исторически трактат от Новото време⁴, предхождащ с почти столетие Паисиевата *История славянобългарска*. Това, че Л. Илиева доверява издаването на намерения от нея текст на класическия филолог Цветан Василев, е първата предпоставка за отлично подготвеното издание на нейната находка. Тя подкрепя младия изследовател през всички етапи на неговата работа, включително чрез лиценз за специализирания софтуер Classical Text Editor, на чиято платформа е изработено изданието на латинския текст.

По скромното мнение на авторката на тези редове в България досега не е подготвяно критическо издание на латински текст с подобно изключително високо качество, в най-строгите изисквания за едно истинско *editio critica*. Освен всичко друго то показва, че българската медиолатинистика е излязла от опеката на своята антична посестрима и равностойно и самостоятелно се представя в европейски контекст.

Изданието на текста на *De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis* от Петър Богдан се съдържа в първата от представяните тук книги. Този първи том започва с *Въведение* (с. 7–24), опис-

ващо накратко⁵ личността на Петър Богдан, францискански монах и мисионер, католически архиепископ на София, написал първата българска история от Новото време. Тук Цветан Василев е поместил и описанието на ръкопис № 689/γ.Y.5.8, ff. 308r–407v, конволут от фонда G. Camproi на Университетската библиотека Естензе в Модена (Biblioteca Estense Universitaria), внимателно спазвайки формуляра за каталогизация на ръкописи⁶ – доколкото това са му позволили наличните данни. Относно някои липсващи сведения, например за историята на ръкописа, в бъдеще би могло да се търси съдействие от проекта за ръкописното наследство на Францисканския орден L'Iter franciscanum – Censimento Internazionale Manoscritti Francescani на Централния институт за единен каталог на италианските библиотеки и неговата платформа за ръкописи *Manus on line*.

Във въведението са изяснени принципите на изданието на текста, както и принципите на превода. Издателят е намерил златната среда по отношение на оригиналната ортография и пунктуация – той остава без промяна някои правописни особености, успявайки така да запази както спецификата на печатните издания, ползвани от Петър Богдан, така и на издавания *codex unicus*. Осъществените адаптации, направени за улеснение на съвременните читатели, са подробно описани, така че всеки може да добие адекватна представа за

(= *Monumenta spectantia historiam Slavorum meridionalium*. Vol. XVIII). Zagrabiae, 1887.

⁴ Илиева, Л. *Открит е първият трактат върху българската история: Петър Богдан, за древността на бащината земя и за българските неща*. – Балканистичен форум, 27 (2018), № 1, с. 98–103.

⁵ Подробен разказ за неговата изключителна личност читателят намира във втората книга.

⁶ Срв. *Guida a una descrizione uniforme dei manoscritti e al loro censimento*. A cura di V. Jemolo e M. Morelli. Roma, 1990. <https://manus.iccu.sbn.it/upload/GuidaAUnaCatalogazioneUniforme.pdf>.

оригиналният текст. В тази перспектива издателят е запазил капитализацията на думите в оригинала, изписването на диграфите <ae> и <oe> с *e caudata*, непоследователността в употребата на нормите на класическата и на средновековната ортография. От друга страна са премахнати ударенията на кратките форми на *ab* и *ex* и върху последната гласна при някои наречия; използването на <v> и <u> е съобразено със съвременния графичен стандарт, както и до голяма степен това на знаците за пунктуация. При сегментацията на текста е запазено авторовото деление на глави и е добавено деление на параграфи и на редове – изискване *sine qua non* за едно съвременно критическо издание. Съкращенията от ръкописа са предадени разгърнати в изданието с изключение на съкращенията на *Christus* и производните. Трябва да се подчертае, че като цяло принципите на изданието на текста съответстват на най-добрите практики на съвременната текстология.

Забележителен е краткият пасаж, с който Цв. Василев описва принципите на своя превод на български език (с. 19–20) и който показва не само неговата изключителна прецизност по отношение коректното представяне на латинския текст, но и един белетристичен усет, направил българският превод да звучи като излят, увлекателно написан наратив. Известна непоследователност се забелязва единствено при предаването на имената. Преводачът предпочита при известни персонажи „националният“ вариант, а при неизвестни лица предава латинизирания вариант на името в съответствие с класическите норми за предаване на латинските имена на български. В този смисъл звучи неоснователно аргументът за името на Сердикийския епископ Петър Солинат, изписван в превода като Салинат. Всъщност

правилната форма е Солинат, свързана с топонима Солина, родното място на епископа в Босна; същото се отнася и за името на Мартин Кромер, полският вариант на името на когото е Марчин.

Следващата въведението *Библиография* (с. 25–41) описва изданията на източниците, използвани в оригиналния текст (с. 25–36), както и вторичната литература, използвана от Цв. Василев при подготовката на изданието, превода и коментара към историята на Петър Богдан (с. 37–41).

Изданието на *De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis* (с. 40–614) е предизвикателство поради факта, че от една страна, както беше споменато, става въпрос за *codex unicus* и пред издателя стои задачата да покаже адекватно характеристиките му, а от друга, да осъществи някои модификации, нужни за по-лесното възприемане на текста от съвременния читател. Цв. Василев е намерил добро решение за предаване на авторовите бележки от ръкописа, които са публикувани от преписвача като маргинални, в съответствие с типографската практика от XVII в. В изданието те се поместват в горното от двете нива бележки под линия и се означават с две арабски цифри, посочващи параграфа и реда, до който е публикувана съответната бележка в полето на ръкописа. Цитатите, за които в много случаи се отнасят тези маргиналии, са отделени от авторовия текст чрез курсивиране. Второто ниво бележки при латинския текст съставя критическия апарат и с изключителна коректност отразява намесата на издателя при поправката на допуснати от преписвача грешки или разночетения и допълнени, обосновани от други източници. При българския текст второто ниво бележки се състои от филологическа и историческия коментар на издателя.

Като цяло издателят представя прецизно критическо издание на латинския текст на Петър Богдан, предоставящо достоверна изследователска база за историко-филологически изследвания на този изключителен историографски паметник. Успоредно, лист по лист, Цв. Василев публикува своя български превод на съчинението и коментар към него. Удивително е колко леко се чете този превод и колко добре преводачът е намерил мярката между архаизирания език и възможностите за неговото възприемане от страна на съвременния читател. Витиеватите фрази на бароквата словесност са намерили съответна ясна и разбираема форма, без да са лишени от пищния си изказ. Адмирации заслужава и точният превод на сложната терминология, отнасяща се до религиозните ордени, папската канцелария, титулатурата на католическите прелати и църковните обреди. Приложените индекси на имената и на реалиите са сериозно допълнение към изданието. Чисто практически би било добре да има индекс и на съдържанието на съчинението на Петър Богдан или пък то да се опише глава по глава в съдържанието на книгата на Цв. Василев, но и така индексът е достатъчно ценен и използваем.

Втората книга от двутомника, озаглавена *Трактатът „За древността на бащината земя и за българските дела“*. *Палеография, текстология, език* (151 с.), всъщност е монографично изследване върху съчинението на Петър Богдан. Цв. Василев поставя този свой труд в поредицата модерни издания на изворите за историята на българския католицизъм, начало на която е положено от Евсевий Ферменджин през 1887 г.⁷ Неговото съчинение остава авторите-

тен източник за дейността на католическите мисионери заедно с цяла плеяда изследвания, публикувани през XX в. Оценявайки предшествашите издания, авторът работи с ясното съзнание за това, че „най-ценни са бележките и спомените“, които първият архиепископ на българските католици сам разказва. Опирайки се на трактата на Петър Богдан и на други документи, Василев е написал негова биография, допълнена с множество неизвестни досега сведения и нови интерпретации, пропити с впечатляващ пиетет към личността на монаха Деодатус и почетното място, което той заема сред свързаните с България католически дейци от XVII столетие. „Той е определян като най-яркия интелектуалец, като просветител, духовник, литератор, преводач, ерудит политик, роден в българските земи в „Златния век“ на католицизма – разцвет свързан до голяма степен тъкмо с неговата ръководна роля и организаторска грижа за българските католици...“ (с. 10).

Изследването, обект на настоящите бележки, представя и един аналитичен преглед на творчеството на Петър Богдан, целящ да покаже развитието на неговия мироглед и кулминацията му в историческия трактат *De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis*. Сравнителният анализ на релации от периода 1640–1667 г. очертава няколко тематични кръга в творбите на Петър Богдан: те се отнасят до павликяните, до миналото на София и Сердикийския събор и до историята на България и българите. Всички те са интерпретирани с повече подробности в историческия трактат, като това е особено подчертано при темата за Охрид или за Сердикийския⁸ събор и страстната за-

⁷ Вж. бел. 3.

⁸ Наричан често Сардикийски.

щата на понякога оспорвания факт, че този Вселенски събор се е провел именно на българска земя, в древната Сердика, а не в Сарди.

Седемдесетте глави на историческия трактат на епископ Петър са представени от автора на изследването като текст с изящен литературен стил, обогатен с цитати от съчинения на различни автори от античната епоха до XVII столетие. Точното идентифициране на цитатите е едно от приносните постижения във всяко критично издание и тук то без съмнение е изпълнено безупречно. Смайващото многообразие на източниците на Петър Богдан се вижда ясно в представения в изследването опис на идентифицираните източници – *Index Locorum* и заключенията върху неговото съдържание, „плод на научен подход, усърден труд и дългогодишна дисциплина“ (с. 78–102). С този индекс авторът доказва научната стойност на изследваната от него творба, в която са използвани най-авторитетните съчинения на бароквата историография в перспективата на историята на християнството по българските земи до Покръстването на българите. Тук акцентът е поставен върху приемането на наставления от римския папа Николай I (858–867), а по-нататък – върху историята на католическата общност и на францисканските мисии в България и Влашко до учредяването на Софийската архиепископия.

В *заключението* си (с. 100–102) към тази част авторът обобщава аргументите за изключителната стойност на произведението на Петър Богдан като историческо съчинение – оригинален научен труд в модерния смисъл на думата, но и „синтезирано обобщение на архипастирския и житейски опит на духовника, интелектуалеца и латиниста Петър Богдан“. Не остава без внимание

и високата документална стойност на проучвания трактат, съдържащ преписи на писма от папската канцелария, от духовни и светски лица, католически йерарси, а и от жители на Чипровци.

Ръкописът, съдържащ трактата на Петър Богдан, е предмет на изложението в последната част на книгата. Започвайки от сведенията за колекцията, към която принадлежи той, авторът изяснява физическите и палеографските му характеристики – размерите, хартията, линирането, водните знаци (птица в профил и шестоълчна звезда с кръст и буквата <F> – и двата вида разпространени в Италия през XVII в.⁹). В резултат на палеографския анализ и на сравнението на почерка с писма и релации на архиепископ Петър авторът стига до извода, че ръкописът не е оригинал, излязъл изпод неговото перо, а е дело на професионален копист, който дори не е познавал кирилското писмо – това се вижда например от пресъздадения подпис на влашкия воевода „Йоан Радул“ (с. 106–107). Пунктуацията и съкращенията в ръкописа са прецизно описани, както и съкращенията на официалните обръщения на италиански език, които се срещат в оригиналния текст.

Характеристиките на езика на трактата дават основание на изследвателя да го дефинира като класически латински, „нюансиран от езика на християнската проповед и християнската терминология“ (с. 112). Той не е пропуснал да отбележи и употребата като несклоняеми лексеми на някои турски думи като *cadı* – „кадия“, *spahı* – „спахия“ и др. На ниво ортография и синтаксис са забелязани отклонения от класическата норма, които са по-скоро естестве-

---

⁹ Представени са в приложения 5 и 6 (с. 153–154).

ни за средновековни латински текстове. Като цяло Василев стига до заключението, че „езиковите особености на творбата на Петър Богдан свидетелстват за високо ниво на овладяване на класическия латински“, със съответните отклонения, характерни за „следкласическия език“. Той е склонен да приеме, че наблюдаваните грешки по-скоро принадлежат на преписвача, отколкото на автора на трактата, а „терминологичният апарат свидетелства за високата му ерудираност, характерна за прелат с висок ранг в католическата йерархия“.

Терминологичният речник (с. 126–134) е съставен за по-лесното възприемане на историята на архиепископ Петър Богдан. За българския читател, обикновено стоящ далече от католическата традиция, обясненията на термини от практиката на Францисканския орден и на Католическата църква изобщо са крайно необходими: богослужебните понятия, календарните празници, документалните формуляри и техните названия, титлите и подходящите за тях обръщения. Този терминологичен апарат ще бъде от полза за всеки, който се сблъсква с понятията на католическата религиозна практика.

След *библиографията* (с. 135–146) изданието включва 11 *приложения*, онагледяващи използвани от Петър Богдан съчинения и материали, водните знаци на ръкописа и проби от текста на съчинението *De antiquitate paterni soli et de rebus Bulgaricis* от ръкопис № 689/γ.У.5.8, ff. 308r–407v на библиотека Естензе в Модена. Те добре илюстрират съдържанието на изданието и допринасят освен за пълнотата му, така и за изискания му полиграфичен стил. Не на последно място този стил се дължи и на графичния дизайн, плод на усилията на самия автор, както и на доброто изработване на двете книги от Университетското издателство „Св. Климент Охридски“.

В заключение може да се каже, че имаме пред себе си труд, който представя на високо научно ниво първото историческо съчинение на Българското предвъзраждане и най-големия български принос в европейската историография. Чрез изданието, подготвено от Цветан Василев, съчинението на Сердикийския епископ Петър Богдан ще достигне до адресатите, за които го е замислил самият той – наследниците на неговото паство в България, от една страна, и образцовата европейска публика, от друга.

Славия Бърлиева,
Кирило-Методиевски научен център –
Българска академия на науките